

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

<https://doi.org/10.62837/2025.8.378>

MÜŞFIQ BORÇALI (ÇOBANOV),
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Texniki Universiteti,
ORCID 0009-0008-86842722; mborcali@gmail.com;

XIX ƏSRİN SONU VƏ XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ GÜRCÜ POEZİYASINDA AZƏRBAYCAN MÖVZUSU

XÜLASƏ

Məqalədə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gürcü poeziyasında Azərbaycan mövzusu araşdırılır. Göstərilir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü həyatı təsvir olunduğu kimi, gürcü ədəbiyyatında, o cümlədən, gürcü poeziyasında da Azərbaycan həyatı və məişəti daim əks olunmuş və xalqın müsbət obrazları yaradılmışdır. Gürcü poeziyasında Azərbaycan həyatı, xalqın tarixi, qəhrəman keçmişi, adət və ənənələri, xalqlar arasındakı dostluq, qarşılıqlı dialoq münasibətləri və s. əsas mövzulardan biri olmuşdur. Xüsusilə də, Azərbaycan qaçaqlıq hərəkatı, azərbaycanlı qaçaqların mərdliyi, igidliyi gürcü ədəbiyyatı üçün gözəl mövzular vermişdir. Bu mövzunu gürcü ədəbiyyatında XIX əsrin ortalarından daha çox müşahidə edirik. Azərbaycanda baş verən böyük ictimai, iqtisadi və siyasi irəliləyişlər gürcü mətbuatında və gürcü ədəbiyyatında, o cümlədən, gürcü nəsrində və gürcü dramaturgiyasında olduğu kimi, gürcü poeziyasında da öz geniş əksini tapmışdır. Bir çox gürcü şairləri iç-içə yaşadıkları Azərbaycan xalqını yaxşı tanıdıqlarına və onların həyatına yaxından bələd olduqlarına görə Azərbaycan mövzusunun bu və ya digər şəkildə zaman-zaman geniş şəkildə təsvir etmişlər. Bu təsvirlər məhz XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gürcü poeziyasında daha geniş şəkildə ehtiva olunmuşdur. Bu ehtiva, iki dost və qonşu xalqın, eləcə də, qədim tarixə və zəngin ədəbi dostluq əlaqələrinə malik olan ədəbiyyatlar arasındakı yaxınlıqdan irəli gəlmiş, onların dostluq, qonşuluq və qardaşlıq şəraitində yaşamaları bədii düşüncəyə də sirayət etmişdir. Həmin dövrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli gürcü şairləri Rafael Eristavi (1824-1901), Georgi Dvanadze (1829-1886), İlya Çavçavadze (1837-1907), Akaki Tsereteli (1840-1915), Aşıq Hazira (1845-1922), İvane Qomelauri (1867-1951), Aleksandr Abaşeli (1884-1954), Vasil Qorqadze (1895-1973) və b. Azərbaycana həsr etdikləri poetik nümunələrdə gürcü oxucusuna böyük sevgi və məhəbbətlə Azərbaycan haqqında ətraflı məlumatlarla yanaşı, həm də, onun tarixi keçmişi, adət-ənənələri, qaçaqlıq hərəkatı, xalq qəhrəmanları, igid oğulları, mərd qaçaqları, eləcə də, təbii gözəlliklərilə tanış olmaq imkanı vermişlər. Sözsüz ki, bu da Azərbaycan və gürcü xalqlarınının dostluğunun daha da möhkəmlənməsinə, Azərbaycan-gürcü ədəbi əla-

qələrinin daha yüksək səviyyədə inkişafına xidmət etmiş və bu gün də xidmət etməkdədir.

Açar sözlər: Azərbaycan, gürcü, şair, yazıçı, jurnalist, publisist, publisistika, mətbuat, əsər, şeir, poema, poeziya, nəsr, hekayə, povest, roman, pyes, dram, yaradıcılıq, təsvir, qaçaqlıq, dastan, dostluq, Koroğlu, Qaçaq Kərəm, Qarabağlı Qaçaq Aslan bəy

MUSHFIG BORCHALI (CHOBANOV),

PhD in Philology,

Azerbaijan Technical University,

ORCID 0009-0008-86842722; mborcali@gmail.com;

THE AZERBAIJAN THEME IN GEORGIAN POETRY AT THE END OF THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY

SUMMARY

The article studies the Azerbaijani theme in Georgian poetry at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. It is shown that just as Georgian life is depicted in Azerbaijani literature, Azerbaijani life and everyday life have always been reflected in Georgian literature, including Georgian poetry, and positive images of the people have been created. In Georgian poetry, Azerbaijani life, national history, heroic past, customs and traditions, friendship between peoples, mutual dialogue relations, etc. have been one of the main themes. In particular, the Azerbaijani refugee movement, the courage and bravery of Azerbaijani refugees have provided wonderful themes for Georgian literature. We have been observing this theme in Georgian literature more since the middle of the 19th century. The great social, economic and political developments taking place in Azerbaijan have found their broad reflection in Georgian press and Georgian literature, including Georgian prose and Georgian dramaturgy, as well as in Georgian poetry. Many Georgian poets, knowing the Azerbaijani people with whom they lived closely and being closely acquainted with their lives, have from time to time depicted the theme of Azerbaijan in one way or another in a broad manner. These depictions were more widely included in Georgian poetry precisely at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. This interest arose from the closeness between the two friendly and neighboring peoples, as well as the literatures that have ancient history and rich literary friendship ties, and their living in conditions of friendship, neighborliness, and brotherhood has also affected artistic thought. Famous Georgian writers and public figures who lived and worked during that period - Ivane Yevlakhishvili (1824-1888), Vasili Barnov (1856-1934), Giorgi Tumanov-Tumanishvili (1856-1920), Ilya Khoneli (1859-1900), Shio Aragvispireli (1867-1926), Giorgi Amilakvari (1870-

1924), Irodion Evdoshvili-Khositashvili (1873-1916), Mikheil Javakhishvili (1880-1837) and others. In his artistic and journalistic works, famous Georgian playwrights Zurab Antonov (1820-1854), Ivane Mchedlishvili (1870-1933), Anton Purtseladze (1839-1913), etc. In their stage works, they gave extensive space to the theme of Azerbaijan, as did prominent Georgian poets Rafael Eristavi (1824-1901), Giorgi Dvanadze (1829-1886), Pyla Chavchavadze (1837-1907), Akaki Tsereteli (1840-1915), Ashig Khazira (1845-1922), Ivane Gomelauri (1867-1951), Aleksandr Abasheli (1884-1954), Vasil Gorgadze (1895-1973), etc. In the poetic examples they dedicated to Azerbaijan, they gave the Georgian reader the opportunity to get acquainted with Azerbaijan with great love and affection, as well as with its historical past, customs and traditions, the movement of refugees, folk heroes, brave sons, brave refugees, and also its natural beauties. Undoubtedly, this has served to further strengthen the friendship between the Azerbaijani and Georgian peoples and to further develop Azerbaijani-Georgian literary relations, and continues to serve them today.

Keywords: *Azerbaijan, Georgian, poet, writer, journalist, publicist, journalism, press, work, poem, poem, poetry, prose, story, narrative, novel, play, drama, creativity, description, fugitiveness, epic, friendship, Koroglu, Qachag Kerem, Qachag Aslan bey from Karabakh*

МУШФИГ БОРЧАЛИ (ЧОБАНОВ),

кандидат филологических наук,

Азербайджанский технический университет,

ORCID 0009-0008-86842722; mborcali@gmail.com;

**АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ТЕМА В ГРУЗИНСКОЙ ПОЭЗИИ
КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается азербайджанская тема в грузинской поэзии конца XIX – начала XX веков. Показано, что подобно тому, как грузинская жизнь изображается в азербайджанской литературе, жизнь и быт азербайджанцев всегда находили отражение в грузинской литературе, в том числе и в грузинской поэзии, создавая позитивные образы народа. В грузинской поэзии азербайджанская жизнь, национальная история, героическое прошлое, обычаи и традиции, дружба между народами, взаимовыгодные отношения и т. д. были одними из основных тем. В частности, движение азербайджанских беженцев, мужество и отвага азербайджанских беженцев стали прекрасными темами для грузинской литературы. Мы наблюдаем эту тему в грузинской литературе ещё с середины XIX века. Грандиозные социально-экономические и политические

события, происходившие в Азербайджане, нашли широкое отражение в грузинской прессе и литературе, включая грузинскую прозу и драматургию, а также в грузинской поэзии. Многие грузинские поэты, близко зная азербайджанский народ, с которым они жили, и будучи близко знакомы с его жизнью, время от времени в той или иной форме обращались к теме Азербайджана. Эти образы получили наиболее широкое распространение в грузинской поэзии именно в конце XIX – начале XX веков. Этот интерес был обусловлен близостью двух дружественных и соседних народов, а также литературами, имеющими древнюю историю и богатые литературные связи, и их жизнь в условиях дружбы, добрососедства и братства также повлияла на художественную мысль. Известные грузинские писатели и общественные деятели, жившие и творившие в этот период - Иване Евлахишвили (1824-1888), Василий Барнов (1856-1934), Георгий Туманов-Туманишвили (1856-1920), Илья Хонели (1859-1900), Шио Арагвиспирели (1867-1926), Георгий Амилаквари. (1870-1924), Иродион Евдошвили-Хоситашвили (1873-1916), Михаил Джавахишвили (1880-1837) и другие. В своих художественных и публицистических произведениях известные грузинские драматурги Зураб Антонов (1820-1854), Иванэ Мчедлишвили (1870-1933), Антон Пурцеладзе (1839-1913) и др. В своих сценических произведениях они уделили большое место теме Азербайджана, как и выдающиеся грузинские поэты Рафаэль Эристави (1824-1901), Георгий Дванадзе (1829-1886), Илья Чавчавадзе (1837-1907), Акакий Церетели (1840-1915), Ашиг Хазира (1845-1922), Иванэ Гомелаури (1867-1951), Александр Абашели (1884-1954), Васил Горгадзе (1895-1973) и др. В поэтических примерах, посвященных Азербайджану, они дали возможность грузинскому читателю с большой любовью и нежностью знакомиться с Азербайджаном, его историческим прошлым, обычаями и традициями, движением беженцев, народными героями, отважными сынами, смелыми беженцами, а также с его природными красотами. Несомненно, это послужило дальнейшему укреплению дружбы между азербайджанским и грузинским народами, дальнейшему развитию азербайджано-грузинских литературных связей и служит им и по сей день.

Ключевые слова: *Азербайджан, грузин, поэт, писатель, журналист, публицист, журналистика, пресса, произведение, стихотворение, поэма, поэзия, проза, рассказ, повествование, роман, пьеса, драма, творчество, описание, бегство, эпос, дружба, Кёроглу, Гачаг Керем, Гачаг Аслан бек из Карабаха*

Giriş

Gürcü ədəbiyyatında Azərbaycan mövzusu, Azərbaycan xalqının həyatı, tarixi keçmişi, adət və ənənələri, məişəti, xalqlar arasındakı dostluq, qarşılıqlı dialoq münasibətləri tarixən əsas mövzulardan biri olmuşdur. Bu ənənə XIX əsrin sonları və

XX əsrin əvvəllərində daha da inkişaf etmişdir. Həmin illərdə Azərbaycanda baş verən böyük ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni irəliləyişlər gürcü mətbuatında və gürcü ədəbiyyatında, o cümlədən də, gürcü nəsrində və gürcü dramaturgiyasında olduğu kimi, gürcü poeziyasında da öz geniş əksini tapmışdır. Bir çox gürcü şairləri iç-içə yaşamaları səbəbindən çox yaxşı tanıdıqları, eyni zamanda, folkloruna, ədəbiyyatına və mədəniyyətinə daha yaxşı bələd olduqları qonşu Azərbaycan xalqının həyatını öz əsərlərində zaman-zaman bu və ya digər şəkildə təsvir etmişlər. Bu təsvirlər gürcü poeziyasında daha geniş şəkildə ehtiva olunmuşdur. Bu ehtiva, iki dost və qonşu xalqın, eləcə də, qədim tarixə və zəngin ədəbi dostluq əlaqələrinə malik olan ədəbiyyatlar arasındakı yaxınlıqdan irəli gəlmiş, onların dostluq, qonşuluq və qardaşlıq şəraitində yaşamaları bədii düşüncəyə də sirayət etmiş, nəticədə xalqlarımız arasındakı dostluq və qardaşlıq münasibətləri daha da möhkəmlənmişdir.

Tədqiqat

XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrin əvvəllərində Gürcüstanda yaşayıb-yaratmış məşhur gürcü yazıçıları və ictimai xadimləri - İvane Yevlaxişvili (1824-1888), Vasili Barnov (1856-1934), Georgi Tumanov-Tumanişvili (1856-1920), İlya Xoneli (1859-1900), Şio Araqvıspireli (1867-1926), Georgi Amilaxvari (1870-1924), İrodion Evdoşvili-Xositaşvili (1873-1916), Mixeil Cavaxişvili (1880-1837) və b. gürcü və rus dillərində nəşr olunan qəzet və jurnallarda, toplu və kitablarda çap olunmuş öz bədii və publisistik əsərlərində, tanınmış gürcü dramaturqları Zurab Antonov (1820-1854), İvane Mçedlişvili (1870-1933), Anton Purtseladze (1839-1913) və b. yaratdıqları səhnə əsərlərində Azərbaycan mövzusunda geniş yer verdikləri kimi, görkəmli gürcü şairləri Rafael Eristavi (1824-1901), Georgi Dvanadze (1829-1886), İlya Çavçavadze (1837-1907), Akaki Tsereteli (1840-1915), Aşıq Hazira (1845-1922), İvane Qomelauri (1867-1951), Aleksandr Abaşeli (1884-1954), Vasil Qorqadze (1895-1973) və b. Azərbaycana həsr etdikləri poetik nümunələrdə gürcü oxucusuna böyük sevgi və məhəbbətlə Azərbaycan haqqında, xüsusilə də, Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Qazax, Quba, Zaqatala, Şəki, Qarabağın müxtəlif güşələri, o cümlədən, qədim Şuşa şəhəri haqqında ətraflı məlumatlarla yanaşı, həm də, Azərbaycan xalqının tarixi keçmişi, adət-ənənələri, qaçaqlıq hərəkəti, xalq qəhrəmanları, igid oğulları, mərd qaçaqları, eləcə də, təbii gözəlliklərilə tanış olmaq imkanı vermişlər. (*Borçalı, 2014*)

Azərbaycan həyatının gürcü ədəbiyyatında daha geniş şəkildə görünməsinin başqa bir səbəb isə XIX əsrin sonlarında Bakının artıq böyük neft və sənaye şəhəri kimi məşhurlaşması, burada baş verən yeniliklər, müxtəlif hadisələr olmuşdur. Beləliklə, klassik gürcü ədəbiyyatından fərqli olaraq son yüz əlli illik gürcü ədəbiyyatında, xüsusilə də, gürcü poeziyasında Azərbaycan həyatının daha geniş şəkildə təsvir olunduğunun və azərbaycanlıların bədii obrazlarının yaradıldığının şahidi oluruq. Daha dəqiq desək, Azərbaycan həyatı, xalqımızın adət və ənənələri, keçdiyimiz şanlı yol, Azərbaycan və gürcü xalqlarının yadelli işğalçılara qarşı birgə mübarizədə möhkəmlənmiş dostluğu gürcü ədəbiyyatını maraqlı mövzularla zənginləşdirmişdir.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq gürcü poeziyasında daha intensiv xarakter almış Azərbaycan mövzusu, Azərbaycana həsr edilmiş şeirlərin mövzu və problematika baxımından müxtəlif olmasına baxmayaraq, hər birinin ideyasında qardaşlıq, dostluq motivləri vardır. Bu da xalqların və ədəbiyyatların inteqrasiyasından doğmuşdur. Azərbaycan həyatına dərin maraq göstərən gürcü şairləri yalnız öz əsərlərində azərbaycanlı obrazı yaratmamış, eyni zamanda ədəbi mühitdə birgə fəaliyyət göstərmişlər. Belə ki, həmin dövrdə A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, M.F.Axundzadə və başqalarının Tiflis ədəbi mühitində yaşamaları, gürcü xalqı ilə yaxından tanış olmaları, Azərbaycan və gürcü ziyalılarının, ədəbiyyat adamlarının qarşılıqlı münasibətləri formalaşmışdır. Gürcüstanın bir sıra şairləri Tiflisdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycanın görkəmli yazıçısı Mirzə Fətəli Axundzadəyə şeirlər həsr etmişlər. Onu da qeyd eləyək ki, həmin illərdə gürcü şairlərinin ilk ithaf şeirləri məhz M.F.Axundzadəyə həsr olunmuşdur.

Aleksandr Vissarionoviç Abaşeli (*ალექსანდრე (იბაკე) ბესარიონის ძე აბაშელა*, 1884-1954) və **Vasil Qorqadze** (*ვასილ გორგაძე*, 1895-1973) M.F.Axundzadənin xatirəsinə həsr etdikləri şeirlərdə Azərbaycan xalqının bu görkəmli şəxsiyyətinə öz məhəbbətlerini ifadə etmişlər.

Tanınmış gürcü şairi və fantastika yazıçısı, ilk gürcü elmi fantastika romanının (1932) müəllifi **Aleksandr Abaşeli** (1884-1954) “*M.F.Axundzadənin xatirəsinə*” şeirində bu görkəmli fikir adamının Gürcüstanda “qanad açması”nı, “böyük arzuları”nın və hikmət dolu yazılarının buradan dünyaya işıq saçmasını, həm də Azərbaycan və gürcü xalqının tarixdən gələn qardaşlıq və dostluq münasibətlərini poetik şəkildə əks etdirmişdir. Alxan Binnətoğlunun ana dilimizə tərcümə etdiyi həmin şeirdə oxuyuruq:

*Gürcüstanda qanad açdı
Onun böyük arzuları.
Dünyamıza işıq saçdı
Hikmət dolu yazıları.*

*Dolaşdıqca dost elləri
Obamızdan ilham aldı
Orbeliani* nəğmələri
Ürəyində yuva saldı.*

**M.F.Axundzadənin dostu gürcü şairi Qriqol Orbeliani (1800-1881) nəzərdə tutulur.*

Şair öz şeirində Azərbaycan və gürcü xalqlarının dostluğunun və qardaşlığının tarixini Nizami və Rustaveliyə bağlayır, yaxın əməl dostunu xatırlayır, dostu sevən diyarda yazıb yaratdığını ifadə edir:

*Arzu, əməl dostlarına
O ən yaxın sirdaş oldu.*

*Nizamiylə Rustaveli
Nəsilləri qardaş oldu.*

*Yolu çətin yol olsa da
Hey çalışdı, hey vuruşdu,
Dostu sevən dost diyarda
Bu dostluğa nəğmə qoşdu. (Abaşeli)*

Şeirdən görünür ki, şairin M.F.Axundzadənin hətta cavanlığında A.S.Puşkinin ölümünə yazdığı poemasından da xəbəri olub. Şair M.F.Axundzadənin rus şairləri A.S.Puşkin və M.Y.Lermantovun ölümlərinə yas saxladığını, öz şeiri, nəğməsiylə hayqıraraq “cəlladların fitvasına” cavab verdiyini dilə gətirir:

*Cəlladların fitvasilə
Puşkin qurban gedən zaman,
Dərdli qəlbi gəldi dilə
Misraların arxasından.*

*Lermontovtək geyib qara
O hayqırdı var səsilə.
Yas saxladı nəğməkara
Öz şeiriylə, nəğməsilə. (Abaşeli).*

Odlar yurdu Azərbaycanın dünyaya belə bir insan bəxş etməsini təqdir edən şair onu “dostluğun tərcümanı” adlandırır:

*O dostların kədərini
Öz dərdi tək duyasıydı.
O, dostluğun tərcümanı,
O, qardaşlıq dünyasıydı.*

*Qəlbimizdə yaşayacaq
Xatirəsi hər bir zaman,
Qoy var olsun Axundovu
Bu dünyaya bəxş eləyən
Odlar yurdu Azərbaycan! (Abaşeli).*

Tiflisdə yaşayıb-yaratmış gökrəmli Azərbaycan yazıçısı Mirzə Fətəli Axundzadəyə şeir həsr etmiş gürcü şairlərindən biri də **Vasil Qorqadzedir** (1895-1973). Onun azərbaycanlı dramaturqa səmimi hisslərlə yazdığı şeirdə təkcə ona olan münasibətini əks etdirməmiş, eyni zamanda, iki xalqın mehriban, dostluq münasibətlərindən də bəhs etmişdir:

*Tiflisə gələndə kövrəkiydin sən,
Bu yurd məlhəm oldu dərdə, ağrına,*

*Bu aydın səmalı, bu gözəl vətən
Səni bala kimi basdı bağına. (Qorqadze).*

Şairə görə, Tiflisə gələndə gənc, kövrək olan Mirzə Fətəliyə bu yurd məlhəm oldu hər dərdinə, ağrısına, bu aydın səmalı “gözəl vətən” onu bir “bala” kimi bağına basdı. Şeirdə gəlinən poetik qənaət bundan ibarətdir ki, burada uyuyan qəbrini Tiflis torpağı hər zaman qoruyacaq:

*Hördün gürcülərə şeirinlə çələng
Dilədin xalqıma səadət dəmi,
Gah şirincə nəğmə qoşdun Vaqif tək,
Gah qəmli oxudun Vidadı kimi. (Qorqadze).*

M.F.Axundzadənin zəngin, çoxcəhətli yaradıcılığı Tiflis ədəbi-ictimai mühitində yalnız Azərbaycan üçün deyil, həm də gürcü ədəbi mühiti üçün yeni bir səhifə idi. Onun əsərlərində qoyduğu problemlər, yaratdığı obrazlar, ifadə etdiyi ideyalar təkcə bütün Qafqaz xalqlarını, eləcə də Yaxın Şərqi oyatmaq yolunda atılan ciddi addımlar idi.

*Sənin xatirini gözəl Gürcüstan
Əziz saxlayacaq, Mirzə Fətəli!
Qoruyar qəbrini hey zaman-zaman
Bu Tiflis torpağı, Gürcüstan eli! (Qorqadze).*

Vasil Qorqadzenin M.F.Axundzadəyə həsr olunan bu poeziya nümunəsini professor Adil Mişiyev 1987-ci ildə Tbilisidə nəşr olunmuş “Azərbaycan yazıçıları və Tiflis ədəbi-bədii mühiti (1820-1905)” kitabında gürcü bədii fikrinin görkəmli Azərbaycan yazıçısına verdiyi qiymət kimi dəyərləndirmiş, M.F.Axundzadənin zəngin, çoxcəhətli yaradıcılığını Tiflis ədəbi-ictimai mühiti tarixində yeni bir səhifə adlandırmış və böyük dramaturqun burada qələmə aldığı əsərlərin təkcə Azərbaycan xalqını deyil, bütün Qafqaz xalqlarını, bütün Yaxın Şərqi oyatmaq, ayağa qaldırmaq yolunda atılan ciddi addımlar kimi qiymətləndirmişdir. Bu mənada zəngin tarixi-mədəni ənənələrə malik çoxmillətli Tiflis ədəbi mühiti Axundzadə üçün XIX əsr şəraitində ən gözəl və əlverişli tribuna olmuşdur: “Doğma Azərbaycan ədəbiyyatı ənənələrinə əsaslanan M.F.Axundzadə rus və gürcü xalqlarının mütərəqqi fikirli nümayəndələri ilə çiyin-çiyinə verərək həmin tribunadan məharətlə istifadə etmişdir. Bu mənada Axundzadəni Tiflis ədəbi-ictimai mühiti xaricində, bu mühiti isə böyük ədib və materialist-filosof Axundzadəsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir”. (Mişiyev, 1987)

XIX əsrdə gürcü şairlərini ən çox maraqlandıran mövzulardan biri də Azərbaycanda qaçaqçılıq hərəkatı idi. Bildiyimiz kimi, həmin dövrdə qaçaqçılıq hərəkatı çara və çarın Rusiya imperiyasına qarşı mübarizənin formalarından biri kimi Cənubi Qafqazda, Rusiyada və digər ərazilərdə geniş yayılmışdı. Bu hərəkat yazıçılara, o cümlədən, gürcü ədiblərinə, gürcü şairlərinə də yeni mövzular vermişdir. Gürcü şairləri mövcud siyasi sistemi, rus işğalını qəbul etməyib qaçaqçılıq edənlərin həyatına şeirlər və poemalar həsr etmişlər. Görünür, onları cəlb edən də ən çox

qaçaqçılıq hərəkətində işğala qarşı mübarizə motivləri olmuşdur. Azərbaycanın xalq dastanlarının qəhrəmanları Koroğlu, Qaçaq Kərəm, Qaçaq Nəbi, Qaçaq Aslan, Mehralı bəy, Dəli Alı və onların silahdaşlarının şərəfinə qoşulmuş şeirlər, nəğmələr, dastanlar, qoçaqlamalar, söyləncələr gürcülər arasında da geniş yayılmış və bu, gürcü ədəbiyyatında da əhatəli şəkildə öz əksini tapmışdır. Gürcü ədəbləri Azərbaycan qaçaqçılıq hərəkətini xüsusi diqqətlə izləmiş, öz ədəbiyyatlarını qəhrəmanlıq mövzusunda yazdıqları əsərlərlə zənginləşdirmişlər. Bu barədə ayrı-ayrılıqda müxtəlif jurnallarda çap etdirdiyimiz *“XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gürcü mətbuatında və gürcü nəsrində Azərbaycan mövzusu”*, *“Gürcü dramaturgiyasında Azərbaycan mövzusu”*, *“Gürcü ədəbiyyatında Koroğlu obrazı”*, *“Koroğlu” eposunda Gürcüstan faktoru*, *“Koroğlu” eposunun coğrafiyası, yaranma, nəşri və təbliği tarixi*, *““Koroğlu” eposu - ümumtürk xalqlarının ortaq qəhrəmanlıq abidəsi”*, *“Gürcü ədəbiyyatında Koroğlu obrazı”*, *“Gürcü ədəbiyyatında Qaçaq Kərəm obrazı”*, *“Gürcü ədəbiyyatında Qaçaq Aslan bəy obrazı”* və s. məqalələrimizdə ətraflı məlumat vermişik. İndi isə konkret olaraq XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində daha intensiv xarakter almış gürcü poeziyasında Azərbaycan mövzusu haqqında söhbət açacağıq. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, görkəmli gürcü yazıçı və dramaturqu, daha dəqiq desək, gürcü dramaturgiyasının qurucularından, eyni zamanda, ilk tanınmış aktyor və rejissorlarından olan **Zurab Antonov** (*ზურაბ ანტონოვი*, 1820-1854) 1853-cü ildə eyniadlı Azərbaycan xalq dastanının motivləri əsasında yazdığı ilk gürcü faciəsi olan 4 pərdəli *“Koroğlu”* (*ქოროღლო*) pyesində yaratdığı əsas qəhrəman - Koroğlu obrazı gürcü səhnəsində xalqın havadarı olan, onun azadlığı uğrunda vuruşan, sosial ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparan və həm də, yoxsulları təmsil edən ilk qəhrəman idi. (*Yeni gürcü ədəbiyyatı*, 1972, 300) Elə buna görə də, Zurab Antonovun *“Koroğlu”* dramında yaratdığı əsas qəhrəmanı - yoxsul kəndliləri müdafiə edən və istismarçılara qarşı qəhrəmancasına mübarizə aparan Koroğlunu Gürcüstanda sadə gürcü xalqı da öz milli qəhrəmanları kimi sevmiş, ona böyük hörmət və məhəbbət bəsləmişdir. Həmin illərin mətbuatını vərəqlədikdə, açıq-aydın görünür ki, *“Koroğlu”* adlı dördpərdəli dram əsəri, əsl hadisə kimi qarşılanmış, *“Kavkaz”* qəzeti özünün 1853-cü il 6 iyun tarixli sayında pyes haqqında geniş məqalə çap etmiş və elə həmin il Tiflisdə ayrıca kitab şəklində çap olunan *“Koroğlu”* əsərinin *“gürcü dilində ilk gözəl dram”* olduğunu, oxucular və tamaşaçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılandığını yazmışdır. Zurab Antonovun *“ქოროღლო”*- *“Koroğlu”* (1853) adlı dram əsəri, o dövənlərdə çox məşhur olmuş, dəfələrlə gürcü səhnəsində göstərilmiş, 1862-də Tiflisdə təkrarən ayrıca kitabça halında nəşr edilmişdir. Müəllifin *“Koroğlu”* dramının yaranma tarixi haqqında məlumat verərkən qeyd etdiyinə görə, faciənin məzmununu **İvane İvanoviç Yevlaxov (Yevlaxişvili)** (*ივანე ივანეს ძე ევლახოვი (ევლახიძევილი)*, 1824-1888) tərəfindən yazılmış və 1849-cu ildə çapdan çıxmış *“Şamlıbel dərəsi”*- *“შამლობელის ველი”*- *“Шамлыбельская долина”* əsərindən götürmüşdür. İ.Yevlaxişvilinin əsərinin süjet zəminində də Azər-

baycan eposunun dayandığını göz önündə tutaraq deyə bilərik ki, elə Z. Antonovun “Koroğlu”su da Azərbaycan xalq dastanının motivləri əsasında qələmə alınmışdır. (Hacıyev, 2001, 52).

Zurab Antonovun “ქორეღლი”- “Koroğlu” (1853) əsərinin qısa məzmunu 1876-cı ildə “Droeba” (“*დროება*”) qəzetinin N:32-34-cü saylarında dərc olunmuş, “*İveria*” (“*ივერია*”) qəzetinin 1889-cu il N:103, 117, 120-ci saylarında isə əsərin Mixeil Tamaraşvilinin köməyi ilə Aslan İsmayılov tərəfindən Azərbaycancaya tərcümə edilərək, bir neçə dəfə Tiflisdə Azərbaycan dilində tamaşaya qoyulması haqqında məlumatlar verilmişdir. (Məmmədli, 2022, 107)

Ümumiyyətlə, gürcü ədəbiyyatında Koroğluya həsr olunmuş əsərlərin sayı çoxdur. Bu da sözsüz ki, gürcü ədiblərinin Azərbaycan qaçaqlıq hərəkatına olan böyük maraqlarından irəli gəlirdi. (Bu barədə ötən məqalələrimizdə ətraflı məlumat vermişik, yeri gəldikcə növbəti məqalələrimizdə də ətraflı məlumat verəcəyik.- M.Ç.) Göründüyü kimi, həmin əsərlərdə gürcü oxucusuna Azərbaycanın və Azərbaycan xalqının həyatı, tarixi keçmişi, adət-ənənələri, təbii gözəllikləri, xalq qəhrəmanları, igidliyi ilə ad çıxaran adıbəlli qaçaqları, o cümlədən də, Azərbaycanın məşhur xalq qəhrəmanı Koroğlunun mərdliyi, cəsarəti, dönməzliyi, qorxmazlığı, mübarizliyi və s. haqqında ətrali məlumat verilir. Sözsüz ki, bu da, Azərbaycan və gürcü xalqlarınının dostluğunun daha da möhkəmlənməsinə, həmçinin, Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin daha yüksək səviyyədə inkişafına xidmət edir. Görkəmli gürcü şairi, tanınmış folklorşünas, etnoqraf və tərcüməçi **Rafael Davidoviç Eristavi** (*რეფოვლე დავითობ ძე ერისთავი, 1824-1901*) də dünya xalqlarının “*İliada*”, “*Odisseya*”, “*Kitabi-Dədə Qorqud*”, “*Manas*”, “*Alpamış*” və s. əsərləri ilə bir cərgədə dayanan “*Koroğlu*” dastanını dərinədən öyrənmiş və xalq rəvayəti əsasında “*Koroğlu*” adlı şeir yazmışdır. Göründüyü kimi, azərbaycanlılarla bərabər başqa xalqların yazıçıları da, o cümlədən, gürcü şairləri də gürcü mətbuatında və gürcü ədəbiyyatında Azərbaycanın xalq qəhrəmanı Koroğluya şeirlər, poemalar və pyeslər həsr edərək onun bədii obrazını yaratmış, bir çoxları isə öz əsərlərində Koroğlunun adını çəkmiş, onun qəhrəmanlığından söhbət açmışlar. Onu da qeyd etməliyik ki, bir çox gürcü şairləri Koroğlu kimi, igid Qaçaq Kərəmi də, Qarabağlı Qaçaq Aslan bəyi də və başqalarını da kifayət qədər işıqlandırmış, onlar haqqında da bir-birindən gözəl əsərlər yaratmışlar. Təkcə Qafqazda və Kubanda deyil, İran və Türkiyədə də məşhur olan Qaçaq Kərəmin qəhrəmanlığı elə onun öz dövründəcə yazıçıların diqqətini cəlb etmişdir. Xüsusilə də, Qaçaq Kərəmin mübarizəsi, qəhrəmanlığı, onun insan və şəxsiyyət azadlığını hər şeydən üstün tutması, zülmə və istismara qarşı barışmazlığı XIX əsrin sonunda gürcü ədəbiyyatını maraqlandıran ictimai problemlərlə ahəngdarlıq təşkil etmişdir. Ona görə də, gürcü yazıçıları həyatın tələbinə, dövrün irəli sürdüyü məsələlərə cavab verən bir qəhrəman kimi Qaçaq Kərəmi elə sağlığında, hələ onun mübarizəsinin bütün kəskinliyi ilə davam etdiyi bir dövrdə bədii ədəbiyyata gətirmişlər. Qaçaq Kərəmin geniş ad-san qazanması, qəhrəmancasına mübarizə aparması

yuxarıda da qeyd etdiyimiz kim, qonşu gürcü xalqının bədii söz ustalarına da ilham vermişdir. Məşhur gürcü yazıçıları və ictimai xadimləri - Anton Purtseladze (1839-1913), Vasili Barnov (1856-1934), Georgi Tumanov-Tumanışvili (1856-1920), Georgi Amilaxvari (1870-1924), İvane Mçedlişvili (1870-1933) və başqaları öz bədii və publisistik əsərlərində Qaçaq Kərəmdən böyük həvəs və məhəbbətlə bəhs etmişlər. Qaçaq Kərəmin bədii surətini yaratmaq üçün gürcü yazıçılarının ixtiyarında müxtəlif mətbuat orqanlarının səhifələrində dərc olunmuş kifayət qədər məlumat, həmçinin, rəsmi sənəd və materiallar var idi. Xüsusən Qaçaq Kərəmin Qafqaz canişinliyinin mərkəzi olan Tiflis şəhərinə yaxın qəzalarda - Qazaxda və Borçalıda fəaliyyət göstərdiyindən onun başçılıq etdiyi hərəkət daim hökumət dairələrinin diqqət mərkəzində olmuş, Tiflisin gürcü və rusdilli mətbuatı Qaçaq Kərəmin və onun dəstəsinin fəaliyyətini daim və ardıcıl olaraq izləmişdir. Bütün bunlar isə Qaçaq Kərəmi təkcə rəsmi mətbuatın deyil, həm də Azərbaycan və gürcü yazılı ədəbiyyatlarının da məşhur qəhrəmanlarından birinə çevirmişdir. Onu da qeyd edək ki, XIX əsrin II yarısında gürcü yazıçılarının ən çox müraciət etdikləri mövzulardan biri qaçaqlıq olduğu kimi, ən çox tərənnüm etdikləri qəhrəman da məhz Qaçaq Kərəm olmuşdur. Həmin illərdə geniş vüsət alan qaçaqçılıq hərəkəti qəhrəmanlarından heç biri, Gürcüstanda, istər el arasında, istər şifahi xalq yaradıcılığında, istər yazılı ədəbiyyatda, istərsə də rəsmi hökumət mətbuatında, Qaçaq Kərəm qədər məşhur olmamışdır. El qəhrəmanlarının xalq ədəbiyyatında təcəssümünün araşdırıcısı Rüstəm Rüstəmzadənin də təsbit etdiyi kimi, qaçaq Kərəm haqqında *“daha çox ədəbi əsəri məhz gürcü ədibləri yazmışdır”* (Rüstəmzadə 1984, s.86). Bu da onunla əlaqədar idi ki, Qaçaq Kərəm gürcü dilini bildiyi üçün Gürcüstanla tez-tez gedirdi. İgid Kərəmin qəhrəmanlıqla dolu olan mənalı ömrünün müəyyən məqamları məhz Gürcüstanla, Tiflislə, Borçalı-Başkeçid-Qarayazı-Qaraçöp elləriylə bağlı olmuşdu. Qaçaq Kərəmə həsr olunmuş əsərlər içərisində tanınmış gürcü yazıçı və dramaturqu **İvane Estates dze Mçedlişvilinin** (*ივანე ესტატეს ძე მჭედლოძეოლი, 1870-1933*) dörd pərdəli, üç şəkilli *“Qaçaq Kərəm”* (*“ყაჩაღი ქარამი”* - *“Qaçaqi Kiarima”*) pyesi daha çox məşhurlaşmış. Əsərin ilk əlyazmasının mətni hazırda Gürcüstan Milli Arxivinin (keçmiş Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivinin) Qafqaz senzura komitəsi fondunda saxlanılır. (Fond 480/1/1087; Məmmədli, 2022, s.71) Onu da qeyd edək ki, İvane Mçedlişvili də M.Qorki kimi, öz əsərinin ilk əlyazmasında Qaçaq Kərəmin adını adını *“ყაჩაღი ქარამი”* - *“Qaçaqi Kierima”* (Fond, 480/1/978) kimi yazsa da, əsər 1912-də Hüseyn Mirzəcəmalov tərəfindən tərcümə olunaraq *“Qaçaq Kərəm”* adı ilə Tiflisdə, Bakıda, Gəncədə, Naxçıvanda, Qazaxda və başqa şəhərlərdə Azərbaycan dilində tamaşaya qoyulmuş, sonralar bir neçə dəfə çap olunmuş və elə bu adla da sevilmişdir. Əsərə diqqət yetirdikdə və həmin dövrün gürcü mətbuatını və rəqlədikdə, açıq-aydın şəkildə görünür ki, yazıçı öz əsərinin süjet özəyini qurmaqda, ayrı ayrı epizodların təsvirində mətbuat materiallarına söykənmişdir. *“Droeba”* qəzetinin 1885-ci ildə 151-ci sayında çap olunmuş *“ქარამის ამბები”* - *“Kərəmin*

əhvalatları” adlı müxbir qeydlərində Kərəmin sevgilisinin və anasının, “*İveria*” qəzetinin 1886-cı ildə 197-ci sayında dərc olunmuş digər bir yazıda isə qardaşlarının da həbsxanada olması barədə məlumat verilmişdir. Göründüyü kimi, mövzusu və süjet xətti gürcü milli mətbuatında Azərbaycan qaçaqlıq hərəkatının öncüllərindən olan Qaçaq Kərəm haqqında dərc olunmuş çoxsaylı məqalə və məlumatlardan götürülmüş “*ყაჩაღი ჯარობა*”- “*Qaçaq Kərəm*” pyesində əsərin qəhrəmanı Qaçaq Kərəm əməkçi xalqa münasibətdə açıqqəlblı, mərhəmətli, səxavətli, xeyirxah, səmimi və mehriban dəstə başçısıdır, lakin siyasətpərəst çar məmurlarına və yerli istismarçı zalımlara qarşı çox qəddar və olduqca amansızdır. Özünün alçaq düşməni Rəhim xanı evində yaxalasa da, Kərəm onu öldürmür, bu qəddar adamı meşəyə aparıb vəhşi heyvanlar arasına buraxmaqla qurda-quşa yem edir. Pyesdə Qaçaq Kərəmin Koroğlunun Nigarını xatırladan, ismətli, sədaqətli, tədbirli bir sevgilisi vardır. Bu Rəhim xan tərəfindən qaçırılan Seyrəb xanımdır. Seyrəb bəhanə ilə Rəhim xandan altı ay möhlət alır, axırda da öz sevgilisinə qovuşur. Qazan xanın Burla xatunu, Koroğlunun Nigarı kimi o da öz əri ilə bərabər silah qurşanır, at minir, döyüşə atılır. Gürcü milli mətbuatında dərc olunmuş yazılardan yararlanmış şairlərdən biri də, Sayat-Novanın məşhur varisi, həm də musiqiçi və qaval ustası kimi tanınan **Aşıq Hazira** (*əsl adı və soyadı: Abram Abramov; 1845, Şulaveri - 1922, Tiflis; შულღო ჰაზირა (ნამდვილი სახელი და გვარი: აბრამ აბრამოვი; 1845, შულავერი - 1922, თბილისი)*) olmuşdur.

Poeziyasında əsasən vətənpərvərlik və ictimai mövzuların üstünlük təşkil etdiyi Aşıq Hazira öz həmkarları və davamçıları arasında böyük nüfuz sahibi idi, onu ustad - Amkari sənətkarlar birliyinin rəhbəri - ustabaşı adlandırırdılar. Yetirmələri Gürcüstanın şəhər və kəndlərini gəzərək öz müəllimlərinin mahnılarını yayırdılar, o cümlədən, “*Qalx, Kraliça Tamar, Gürcüstan sənin üçün ağlayır*”, “*Sübh harda açılırsa, qalx, işlə, sən!*” və s. uyğun misralarını oxuyur, bununla da onun əsərlərinin emosional təsirini gücləndirirdilər. Aşıq Haziranın yaradıcılığında əlyazması hazırda Gürcüstan Milli Arxivinin Qafqaz senzura komitəsi fondunda qorunub saxlanılan “*ყაჩაღი ჯარობა*”- “*Qaçaq Kərəm*” pyesi (*Fond, 480/1/978*) xüsusi yer tutur. Dörd pərdəli, üç şəkilli əsərdə Kərəm zəhmətkeşlərin mənafeyini çar məmurlarından, yerli bəylərdən mərdliklə qoruyan milli qəhrəman, bütün xalqlara insancıl münasibət bəsləyən mübariz olaraq vəsf edilir. Elə sensor da bu əsərin səhnədə tamaşaya qoyulmasını ona görə mümkünsüz saymışdır ki, “*Qaçaq Kərəm pyesdə mərdcəsinə şücaətlər göstərən, özünü həmişə insancıl, təmiz aparən xalq qəhrəmanı olaraq tanıtılır*”. (*Fond, 480/1/699: 184; Məmmədli, 2022, s.72*)

Gürcü dilində bir-birindən gözəl, oynaq bayatıların, gəraylıların, qoşmaların, tənislərin müəllifi olan Aşıq Hazira (1845-1922) Qaçaq Kərəmi gürcü oxucularına Azərbaycan xalqının milli qəhrəmanı kimi təqdim etməklə yanaşı, onu həm də başqa xalqlara humanist münasibət bəsləyən bir beynəlmiləlçi kimi xarakterizə etmişdir.

Aşıq Haziranın “Qaçaq Kərəm”- “*ყაჩაღი კარამი*” pyesi ilə mətbuatda dərc olunmuş məqalələr arasında (“Droeba” qəzetinin 1885-ci ildə çap olunmuş № 150-ci sayında dərc olunmuş məqalə ilə - M.Ç.) paralellərə diqqət yetirən professor Şurəddin Məmmədli yazır ki, “Müxbir Soliko Dilcanda, Ağstafadan 25 verst aralı Karvansaray və Tərsaçay stansiyaları arasında tanıdığı olduğu bir əhvalatı, Kərəmin yolla gəlib gedənləri bir yerə toplayaraq, haqq ədalət divanı qurmasını, hamıyla mər-danə rəftar etməsini yerli yataqlı qələmə almışdır. Öz əsərinin birinci pərdəsini bu müxbir məktubu əsasında yazan Aşıq Hazira qocaların, qadınların və uşaqların əlin-dən qaçaq yoldaşlarının aldığı zinət şeylərini Kərəmin geri qaytarması epizodunu önə çəkmişdir.” (Məmmədli, 2022, s.70) “Droeba” qəzeti 1885-ci ildə çap olunmuş 191-ci sayında bildirmişdir ki, Kərəm onun adından istifadə edən bir neçə adamı ya-xalamışdır. Aşıq Hazira da əsərinin ikinci pərdəsində Kərəmin öz fırladaqçı adaşını tapmasını qeyd etmişdir. Tanınmış gürcü nasiri və dramaturqu **Aleksandre Kazbeqi** (1848-1893) “*ქარამი ბორჩალოელი ყაჩაღი*”- “*Borçalılı Qaçaq Kərəm*” adlı pyes yazmışdır. Əsərdə olaylar Dilcan ormanlarında cərəyan edir. Kərəm ağaların, bəylərin azgınlığından cana doymuş mərd mübariz olaraq təsvir edilir. Əsərin epi-zodlarından birində də qaçaq Tanrıverdi qürurla deyir: “*Kərəm qartaldır, onu heç kəs qorxuda bilməz*”. (Məmmədli, 2022, s.73)

Tanınmış gürcü yazıçısı, şairi, tərcüməçisi və publisisti **Anton Nikolozii Purtseladze** (*ანტონ ნიკოლოზის ძე ფურცელაძე*, 1839-1913) də 1885-ci ildə Kərəmin qaçaqçılıq fəaliyyətindən bəhs edən dörd pərdəli “*Qaçaq Kərəm*” adlı musiqili səhnə əsəri “*ყაჩაღი კარამი*”- “*Qaçaq Kərəm*” operası yazmışdır. (Rüs-təmzadə, 1998, s.117-120)

Qaçaq Kərəmin haqqında XIX əsrin II yarısında və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış gürcü ədiblərindən Aleksandre Kazbeqi, Aşıq Hazira, İvane Mçedlişvili, Qomeli və başqalarının Qaçaq Kərəm haqqında bədii əsərləri Azərbaycan el şairləri Göycəli Məhəmmədin, Poladlı Qul Vəlinin, Qazaxlı Qəmli Hüseynin dastanlarıyla, şeirləriylə tipoloji səsləşmədədir. (Məmmədli, 2022, s. 69) El sənətkarları da öz nəğmələrində, dastanlarında mərd, şücaətli qəhrəmanı vəsf ediblər, el şairləri onunla bağlı yüzlərlə şeirlər, nəğmələr qoşublar. Gürcü müəlliflərindən İlya Xoneli “*Qaçaq Kərəm*”, Denis Kozlovski “*Qaçaq Kərəm*”, polkovnik V.Kazaçkovski “*Qafqaz qa-çaqları*” sərlövəli oçerklər yazmışlar. Həmçinin, Georgi Tumanışvili, Georgi Amilaxviri, jurnalist Soliko və başqaları Azərbaycanın xalq qəhrəmanlarına, qaçaqlıq hərəkətinin liderlərinə, o cümlədən də, Qaçaq Kərəmə bir sıra bədii və publisistik əsərlər həsr etmişlər. Gürcü mətbuatında, xüsusilə də, “Droeba” qəzetinin 1885-ci ildə çap olunmuş 110, 150 və 151-ci saylarında dərc olunan xəbərlərdən, atasının qisasını almaq ehtirasıyla qılınc qurşayan hünərli igid - Qaçaq Kərəmə aid yazılardan ilhamlanan gürcü şairi **Qomeli** (*გომელი*) Qaçaq Kərəmə bir qoçaqlama şeir həsr etmişdir. Şeir Kərəm hərəkətinin gərgin çağında 1886-cı ildə Tiflisdə E.Xeladzenin mətbəəsində gürcü dilində nəşr olunmuş “*ყაჩაღი კარამი*”- “*Qaçaq Kərəm*” ki-

tabında («Qaçaq Kiarima». *Leksi Qomelisa da sxva leksebi «Qaçaq Kərəm»*. (Qomelinin şeiri və başqa şeirlər, Tiflis, 1886, 14 səh.) verilmişdir (Qomeli 1886; Şurəddin, bu kitaba əlavə 12). Qomelinin “Qaçaq Kərəm” (გომელი, ყახაღი ქარამი) mənzuməsi ilə açılan bu şeirlər toplusunun “Qaçaq Kərəm” adlandırılması və elə həmin qoçaqlama ilə açılması Azərbaycan xalqının mərd qəhrəmanına rəğbətini ifadəsi və güclü məhəbbətin nümunəsidir. Qoçaqlamanın müəllifi “Qomeli” təxəllüslü şair **İvane Qomelauri** (ივანე მახვილის ძე გომელაური, 1867-1951) olduğu bildirilir (Şugliaşvili 1950: 39). İvane Qomelauri Siqnaxi qəzasının Mirzaani kəndində doğulmuş, uzun müddət müəllim işləmişdir. “Qaçaq Kərəm” kitabının yayınlandığı 1886-cı ildə Tiflis müəllimlik institutunda tələbə idi. Dövrünün tanınmış publisist və şairi olub. “Droeba”, “İveriya” qəzetlərində, “Teatri”, “Kvali” jurnallarında və digər mətbu orqanlarda müxtəlif səpgili yazıları və şeirləri ilə çıxış edib. Onun “Qaçaq Kərəm”dən başqa daha bir neçə kitabı çap olunub.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olan bu kitabdakı “Qaçaq Kərəm” şeiri iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə üç bənd var.

Kərəmin zənginlərin qənimini, kasıbların havadarı kimi, igid Koroğlunun varisi kimi tərənnüm edilən mənzumədə İlya Çavçavadzenin bu bir bənd şeiri epigrafla seçilib.

*რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგახედეს,
ეგ ვერაფერი სიყვარულია,
სიტყვა ის არის, კაცს ის უყვარდეს,
ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია.*

Sətri tərcümə:

*Sən mənə tale qardaşı kimi görünürsən,
Bu yerdə sevgi gücsüz qalar,
Söz budur ki, kişi onu sevsin,
Kim taledən əzab çəkmiş. (Məmmədli, 2022, s.72)*

Şeirinin birinci hissəsində qaçağın xalqa, kütlənin də ona dayaq olduğu bədii boyalarla ifadə edilir:

*როგორც რო გვეხმის ქცევა ქერიძის,
საფიქრელია, ჟრუანტელ გვივლის,
ყახაყობაზე თავ დადებული
დღეს ღობე ყურეს ის მოდებული!*

*Kərəmin mərdliyi ün sahib elə,
Zalımlar canına düşüb vəlvələ,
Qaçaqılıq yayılıb eldə obada,
Haq uğruna canlar verilir fəda.*

Qəhrəmanın dilindən verilən ikinci hissədə Kərəm qalın ormanlarda qisas hissiylə qan düşməninə cəngi oxuyur:

Vurur qəlbim qisas üçün ehtirasla,

Qoy tək-tənha evdə qalsın arvad-uşaq.

And içirəm, and içirəm, inan, əsla

Yağı düşmən sağ-salamat qalmayacaq!.. (Məmmədli, 2022, s.74)

On beş bənddən ibarət olan ikinci hissə qəhrəmanın öz dilindən verilib:

Qaçaqlığı özüm üçün seçdim peşə,

Gədiklərdə keçdi daim ömrüm-günüm!

Xalğa, elə arxalandım mən həmişə,

Uzaq-uzaq obalardan gəlir ünüm! (Məmmədli, 2022, s.74)

Şeirdə Qaçaq Kərəm mərd, cəsur, "varlıların düşməni, qənim", "yoxsulların havadarı, pənahı" kimi vəsf edilir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi əslən Qazax qəzasının Qıraq Kəsəmən kəndindən olan Qaçaq Kərəm (Kərəm İsgəndər oğlu Mollazalov) atasının 1884-cü ildə yerli bəylər tərəfindən öldürülməsindən sonra qaçaqlığa başlayıb. Bu şeirdə Kərəm öz atasının qisasını almaq ehtirası ilə alışıb yanan bir qəhrəman kimi verilir.

Razıyam mən namus ilə gedim qəbrə,

Düşmənimdən qoy intiqam alım tək.

And içmişəm, şahid olub bu dağ-dərə,

Qisas üçün titrəyirəm yarpaq tək.

Söylə, zaman, ədalətin sənənin hani?

İnan, yerdə qalmayacaq ata qanı! -

Qomelinin bu sətirlərlə bitən 18 bəndlik "Qaçaq Kərəm" mənzuməsinin tərənnüm pafosu, mübarizlik, mərdlik, intiqam ruhuyla Kərəm haqqında dastanlarımıza, aşıqlarımızın qoçaqlama qoşmalarına, özəlliklə də Aşıq Qəmli Hüseynin dastanına yaxın olması bizə cəsarətlə deməyə haqq verir ki, bu şeir Azərbaycan xalqının igid oğlu haqqında yazılmış ən gözəl qəhrəmanlıq nəğmələrindən biridir.

XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış və öz sələflərinin gözəl ənənələrini ləyaqətlə davam etdirən gürcü şairi **Georgi Dvanadzenin** (*გიორგი სვიძინის ძე დვანაძე*, 1829-1886) 1878-ci ildə Tiflisdə gürcü dilində ayrıca kitabça şəklində çapdan çıxmış "Qarabağlı Qaçaq Aslan bəy" ("*ყარაბაღელი ყახალი ასლან ბეგი*") poeması da qaçaqçılıq mövzusunda həsr olunmuşdu. Onun Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu Qarabağlı Qaçaq Aslan bəy obrazını yaratmaqda və onu gürcü ədəbiyyatında xalqın azadlığı uğrunda mübariz kimi təsvir və tərənnüm etməkdə əsas məqsədi, həm də gürcülərdə vətənpərvərlik, igidlik, mərdlik, qəhrəmanlıq və ədalət hissləri tərbiyə etmək olmuşdur.

Poema hər cür təbii sərvətlə zəngin olan, tarlaları göz işlədikcə uzanan, pambıq və yun, ipək və düyü, arpa və buğda, kilim və xalça kimi məhsulları ilə məşhur olan, köhlən atları ilə xüsusi olaraq böyük şöhrət tapmış Qarabağın tərifi ilə başlayır:

*Qarabağ dediyin ulu bir diyar,
Sərvətlə, nemətlə dolu bir diyar.
Tarlalar uzanır göz işlədikcə,
Onları suvarır dumduru çaylar*

*Ətrafda ucalan möhtəşəm dağlar
Bu gözəl torpağa keçik çəkirlər.
Yerlərin sahibi igid türklərdir,
Pambıq becərilər, çəltik əkirlər. (Dvanadze, 1878: s. 3-4).*

Tərcümənin ikinci bəndində şair “*Ətrafda ucalan möhtəşəm dağlar, / Bu gözəl torpağa keçik çəkirlər*” - misraları ilə söhbətin Qarabağın dağlıq hissəsindən, yəni Dağlıq Qarabağdan getdiyi, sonrakı misralarda isə Qarabağın yalnız türklərin, yəni azərbaycanlıların əlində olduğu göstərilir.

Bu əsər sözün həqiqi mənasında XIX əsrdən boylanan bədii sənəd kimi Dağlıq Qarabağın əsil sahiblərinin kim olduğunu göstərir. Bu diyar tarixən öz igid qaçaqları ilə məşhur olmuşdur. Georgi Dvanadzeni də, hər şeydən əvvəl, bu məsələ maraqlandırmışdır; Qarabağda qaçaqçılığın qəhrəmanlıq işi olması, insan ləyaqətinin onunla ölçülməsi “*Bilməsə qaçaqlıq hər hansı oğlan, / Qızlar ötüb keçər eləsindən yan*”, - sözlərilə aydın olur. Yəni:

Əgər bacarmırsa oğlan qaçaqlıq, ona heç bir qız diqqət yetirməz (Dvanadze, 1878: s. 5).

Gürcü şairi Qarabağın əsrarəngiz gözəlliyinə, füsunkarlığına, heyvanlar aləminə vurğundur. O yazır ki, ceyranlar, cüyürlər sürüsünü görəndə insan dərdsini tamamilən unudur, təbiətin gözəlliyindən intəhasız ləzzət alır. Bu diyar həm də öz igidləri ilə, adibəlli qaçaqlarıyla məşhurdur.

*Bolluq məskənidir başdan-ayağa,
Heç kəs möhtac deyil çörəyə, yağa.
İpəyi, parçası aşıb daşıbdır,
Kilimi, xalçası məşhurlaşmışdır.*

*Dünyada tanınır atları onun,
Min dərdə dərmandır otları onun.
Ətrafa baxanda ürək sevinir,
Arzu qanadlanır, dilək sevinir. (Dvanadze, 1878: s. 3-4).*

Aslan poemada mərd, cəsarətli, qəhrəman, bəylərə qan udduran igid bir qaçaq kimi təsvir edilir. Yeri-yurdu qalın və keçilməz meşələr olan bu igid üç dəfə həbsxanadan qaçmışdır. Onu yenidən, dördüncü dəfə tutmaq son dərəcə çətinidir, çünki özü sərrast atəş açmağı hamıdan yaxşı bacarır, peşəkar bir ustadır, başına topladığı dəstə isə hamıdan güclü və qorxmazdır. Çar mayoru Qriqoryev və Qarabağ xanı Şirxan bu dəstəyə qarşı mübarizədə son dərəcə zəif görünürlər:

*Qovğalardan çıxmış dəstəsi hər an,
Güzəştə getməmiş yada heç zaman.
Vuruşmuş, çarpışmış hədsiz hünərlə
Dönmüş məskəninə yalnız zəfərlə. (Dvanadze, 1878: s. 23).*

Müəllif Aslan bəyin igidliyindən çox böyük həvəs və ilhamla söhbət açır, onu "polad qəbli insan" adlandırır, "zəhmli qılıncı ilə düşmənin bağırını yardığını" göstərir. "Qarabağlı Qaçaq Aslan bəy" poeması gürcü ədəbiyyatında qaçaqçılıq və qəhrəmanlıq mövzusunda yazılmış olduqca qiymətli əsərlərdən biridir. Həm də ona görə ki, qaçaqçılıq hərəkətinə kənar bir baxışdır. Bizim üçünsə tariximizə nəzər salmaqdan, keçmişimizə qayıtmaqdan ötrü əvəzsiz ədəbi abidədir, qiymətli mənbədir. Burada Qarabağ xanlığı, İbrahim xan, Cavanşir xan haqqında söhbət gedir. Bunlar tarixi şəxsiyyətlərdir. Çox ehtimal ki, Aslan bəyə qarşı mübarizədə aciz olan, qaçağı yalnız hiylə işlətmək yolu ilə ələ keçirməyə çalışan çar zabiti – mayor Qriqoryev də o dövrdə Çarın jandarm idarəsində xidmət etmiş adamdır. Belə olduğu halda, Aslan bəy obrazını sırf gürcü şairinin təxəyyülünün məhsulu hesab etmək düzgün olmazdı. Əhatəsində olduğu tarixi şəxsiyyətlərə əsasən deyə bilərik ki, Qarabağlı Aslan bəy Qaçaq Nəbidən və Qaçaq Kərəmdən əvvəl yaşamış, xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparmış tarixi şəxsiyyətdir. Bir çox məqamlardan göründüyü kimi, poemada Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsinin ilk dövrləri, yəni XIX əsrin 20-30-cu illərinin əvvəlləri təsvir edilir. Qarabağda ermənilərdən əsər-ələmətin olmaması, rusların bir azərbaycanlı qaçağın öhdəsindən gələ bilməmələri və s. dediyimizi sübut edir. Poemada Qarabağın yalnız türklərin doğma yurdu olduğu göstərilir. Bu əsər XIX əsrdən boylanan tutarlı fakt kimi Dağlıq Qarabağda guya ermənilərin çoxluq təşkil etdiyindən ağzı köpüklənə-köpüklənə danışanlara, qondarma erməni soyqırımını canfəşanlıqla tanıyanlara və tanımaq istəyənlərə, Qarabağ müharibəsi zamanı öz pulu ilə tank alıb ermənilərə göndərən və özü demişkən, Ermənistanın qərbində-Fransada yaşayan Şarllara, bir də onların okeanın o tayındakı havadarlarına tutarlı cavabdır, özgə torpağında "öz müqəddəratlarını həll edib" torpaqla birlikdə Ermənistanı qovuşmaq xülyasında olanlara ən gözəl xatırlatma və ən ciddi xəbərdarlıqdır. (*Sabutay, M.*)

Bundan əlavə poemada verilən bəzi cizgilərdən göründüyü kimi, Aslan bəy Georgi Dvanadzenin müasiri olmuşdur. Deməli, Aslan bəy özü də qaçaq Nəbi, qaçaq Kərəm kimi xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparan tarixi şəxsiyyətdir. XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan və gürcü xalqları arasında dostluq əlaqələrinin möhkəmlənməsinə çalışan ədiblərdən biri də, gürcü millətçiliyinin dirçəlişinə öncülük etmiş, çar hakimiyyətinin son onilliklərində gürcü dilinin, ədəbiyyatının və mədəniyyətinin yaşamasını təmin etmiş görkəmli gürcü ictimai xadimi, gürcülərin "*Millətin atası*" adlandırdıqları və ən çox hörmət etdikləri ziyalı, yazıçı-jurnalist, nəşir və şair **İlya Qriqoryeviç Çavçavadze** (*ილია ჭავჭავაძე, 1837-1907*) olmuşdur. Onun Azərbaycan qaçaqlarının həyatından bəhs edən poeması isə bir qədər fərqlidir. Bu-

rada gürcü qaçaqları azərbaycanca danışır, Kako onun dəstəsinə qoşulmaq istəyən qaçağı - Zaxarini dostcasına qarşılayır, dost kimi gəldiyini bildikdən sonra ona azərbaycanca “xoş gəldin” deyir. Poemada Kakonun azərbaycanca “xoş gəldin” deməsi maraqlı suallar doğurur: əsərin qəhrəmanı onun dəstəsinə qoşulmaq istəyən atlını nə üçün azərbaycanca salamlayır? Kakonun yanına gələnmi azərbaycanlıdır, yoxsa Kakonun özümü? Bizə elə gəlir ki, “xoş gəldin” ifadəsi əsərə təsadüfi düşməmişdir. Müəllifin Zaxari adı ilə verdiyi qaçaq, görünür, azərbaycanlı olmuşdur və elə buna görə də əsərin qəhrəmanı Kako onu azərbaycanca salamlamışdır. Buradan Kakonun da azərbaycanca bildiyini söyləmək mümkündür. Bir sözlə, gürcü ədəbiyyatında, gürcü poeziyasında Koroğlu da, Qaçaq Kərəm də, Qarabağlı Qaçaq Aslan bəy də, Dəli Alı da, eləcə də, digər qaçaqlarımız, xalq qəhrəmanlarımız və el igidlərimiz olaraq tanındılmışdır.

Nəticə

Göründüyü kimi, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gürcü poeziyasında Azərbaycan mövzusunun başlıca yer tutduğunu, gürcü şairlərinin yaradıcılığında, onların bir sıra əsərlərində Azərbaycan həyatının, xüsusilə də Azərbaycan qaçaqçılıq mövzusunun xüsusilə geniş planda işıqlandırılmasının və onların bu mövzuya daha tez-tez müraciət etmələrinin şahidi oluruq. Azərbaycanlı qaçaqların mərdliyi, igidliyi gürcü poeziyası üçün gözəl mövzu olub. Bu da aydındır; çünki burada çara və çarın Rusiya İmperiyasına qarşı mübarizə var idi. Gürcü şairləri bu mövzunu qabartmaqla, əslində gürcü xalqını da mövcud mütləqiyyətə qarşı öz sözünü deməyə səsləyirdi. Bu da maraqlıdır ki, gürcü yazılı ədəbiyyatından fərqli olaraq, Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında, istər milli poeziyada, nəsrə, istərsə də milli dramaturgiyada bu mövzu o qədər də geniş əksini tapmayıb. Bizcə, buna səbəb, barmaqla sayılacaq qədər qəzetlərimizi nəzərə alsaq, o zaman Bakıda, eləcə də, Azərbaycanın digər bölgələrində azad mətbuatın və mətbəələrin demək olar ki, olmaması, XX əsrin əvvəllərində isə senzuranın buna imkan verməməsi olmuşdur. Buna görə də qaçaqçılıq mövzusu daha çox dastanlarımızda öz əksini tapmış və şifahi təfəkkürdə yaşamışdır. Gürcü şairlərinin Azərbaycan mövzusuna, xüsusilə də qaçaqçılıq hərəkatına müraciət etmələrinin isə bir sıra səbəbləri var idi. *Birincisi*, Azərbaycan və Gürcüstan arasında ədəbi-bədii, ictimai-siyasi və mədəni-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, gürcü şairlərinin Azərbaycana marağını artırmış, onları Azərbaycandan bəhs edən əsərlər və məqalələr yazmağa həvəsləndirmişdir. *İkincisi*, bəzi şairlərinin Bakıda və ya Azərbaycanın digər bölgələrində yaşaması, şəhərin qaynar, kənlərin isə olduqca sakit həyatı ilə yaxından təmasda olmaları onların fəhlə və kəndli mövzusunda əsərlər yazmalarına səbəb olmuşdur. *Üçüncüsü*, XIX əsrdə, elə indinin özündə olduğu kimi, Tiflisdə, Tiflis ətrafında və ümumiyyətlə, Gürcüstanda xeyli azərbaycanlı yaşayırdı, Azərbaycan dili burada nüfuzlu ünsiyyət vasitəsi idi və bu dilə bələdlik Azərbaycan mövzusunda əsərlərin yazılması üçün mühüm amillərdən biri idi. Elə buna görə də, gürcü şairlə-

rinin Azərbaycan mövzusunda müraciət etmələri sonralar da davam etmiş, Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri daha da zənginləşmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abeşeli, A. www.aziz.ge 12.07.2024. Gürcüstanda qanad açdı onun böyük arzuları – Gürcü şairin “Mirzə Fətəli Axundovun xatirəsinə” şeiri - Azərbaycan İzləri – Gürcüstanda
2. Borçalı (Çobanlı), M.M. Bu dostluğun yaşı çox... (Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri). Tbilisi, “Universalı”, 2014; Bakı, “Təhsil”, 2015, 280 səh.
3. Dvanadze, G. Qarabağlı Qaçaq Aslan bəy, Tiflis, 1878. -34 s.
4. Hacıyev, Abbas, Seçilmiş əsərləri, B., Borçalı, 2001, 378 s.
5. Qomelinin şeiri və başqa şeirlər “Qaçaq Kərəm”//“Qaçaq Kiarima”. Leksi Qomelisa da sxva leksebi Tiflis, 1886, 14 s.
6. Qorki, Maksim. Razboi na Kavkaze, “Nijeqorodskiy listok”, 8 noyabr 1896, N:..309, 314, 324, 325, 327
7. Qorqadze, V. Tiflisə gələndə. www.aziz.ge, 04.07.2024. Sənin xatirini gözəl Gürcüstan əziz saxlayacaq, Mirzə Fətəli! – Gürcü şairin şeiri - Azərbaycan İzləri - Gürcüstanda
8. Məmmədli, Şurəddin, Azərbaycan ədəbiyyatı Gürcü mətbuatında (1850-1905). Ankara: Sonçağ Akademi, 2022. 150 s. s.68, 107; Kitaba əlavələr. səh.107-136
9. Mişiyev, Adil. Azərbaycan yazıçıları və Tiflis ədəbi-ictimai mühiti. Tbilisi, 1987, səh. 304
10. Rüstəmzadə, Rüstəm. Azərbaycan tarixi qəhrəmanlıq dastanları. Bakı: 1998, s.117-120.
11. Sabutay. Qarabağ gürcü ədəbiyyatında. “Mədəniyyət” qəzeti, 2009, 6 may, s. 12.
12. Talıbzadə, K. Qorki və Azərbaycan. Bakı: Elmlər Akademiyası, 1959, 214 səh. s. 71-72.
13. Vəliyev, H. Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı gürcü mənbələrində. B., 1984
14. Yurdsevər, Almaz. Xalq qəhrəmanı qarabağlı Qaçaq Aslan obrazı bədii ədəbiyyatda. 525-ci qəzet, 17.03.2015

Rəyçi: akademik İsa Həbibbəyli